

**Edilov E.Z., Qasımova N.A.,
Əliyev B.Ə.***

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2018.54.100-118

Azərbaycanda siyasi ekstremizm

Xulasə: Bu gün dünyada siyasi ekstremizm, terrorizm, radikalizm halları baş alıb gedir. Ekstremizmlə tarix boyu bütün dünya millətləri üz-üzə gəlirlər. Həqiqətən də, siyasi ekstremizm dövrün ən böyük problemlərində biri kimi çıxış edir. Hətta, biz milli və dini ekstremizmdə də siyasi ekstremizmin əlamətlərini görə bilərik.

Siyasi ekstremizm dövlətin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü pozmaq, hakimiyyəti zorla ələ keçirmək, yaxud dövlət quruluşunu dəyişmək məqsədilə cəmiyyətdə siyasi ayrı-seçkiliyi və düşmənçiliyi qızıqdırmağa yönəlmiş siyasi motivli fəaliyyətdir.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin qətiyyəti və məqsədyönlü siyasəti sayəsində Azərbaycan üçün təhlükə yaradan pərdəarxası oyunlara, siyasi anarxiya və ekstremizm hallarına son qoyulmuş, ölkədə cinayətkarlığın qarşısı alınmış, bütün qanunsuz silahlı dəstələr ləğv olunmuş, bütövlükdə Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin uğurla aparılması üçün şərait yaranmışdır.

Nəticədə bunu da qeyd etmək lazımdır ki, siyasi ekstremizmin başqa ekstremizm formalarından fərqi ondan ibarətdir ki, siyasi ekstremizm danışıq və kompromis yolunu qəbul etmir, eyni zamanda sosial-siyasi problemlərin konsensus

***Edilov Elburus Zaitxan oğlu** - AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun "Dövlət təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı" şöbəsinin elmi işçisi (Azərbaycan). E-mail: edilov-elburus@mail.ru
Qasımova Nailə Azad qızı - AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun "Dövlət Təhlükəsizliyinin Hüquqi Təminatı" şöbəsinin böyük elmi işçisi (Azərbaycan). E-mail: naila.qasimova1967@gmail.com
Əliyev Bəxtiyar Əbdürəhman oğlu - h.ü.f.d., dosent, AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun "Dövlət təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı" şöbəsinin müdiri (Azərbaycan). E-mail: antiterror-baku@mail.ru

yolu ilə həll edilməsinin əleyhinə çıxır. Siyasi ekstremizmin tərəfdarları onların siyasi baxışlarını qəbul etməyənlərin, demək olar ki, hamısına qarşı ifrat dərəcədə dözümsüzlük göstərməklə başqalarından fərqlənirlər. Onlar üçün heç bir “siyasi oyun qaydaları” mövcud deyil və hətta bunların siyasi baxışlarını qəbul etməyən öz tərəfdaşlarına qarşı da dözümsüzlük nümayiş etdirirlər.

Siyasi ekstremizm məsələsində tək-cə dövlət deyil, eyni zamanda adi vətəndaşlar da diqqətli olmalı və bu prosesə qarşı mübarizə aparmalıdır.

Açar sözlər: siyasi ekstremizmin tarixi kökləri; siyasi ekstremizmin mahiyyəti; siyasi ekstremistlər; Azərbaycan Respublikasında siyasi ekstremizm.

Bu sahədəki tədqiqatçıların fikirlərinə görə, ekstremizm ifrat baxış və hərəkətlərlə bağlı bir termdir. Belə ki, ekstremizm – latın sözü olan “ekstremus” sözündən əmələ gəlmişdir. Bu termini ilk dəfə qədim yunan filosofu Aristotel tərəfindən işlədilmişdir ki, bu da “ifrat”, “son hədd” mənasını verir [3].

Bəşər tarixi göstərir ki, ekstremizmlə bütün dünya millətləri tarix boyu üz-üzə gəliblər. Məsələn, tarix axarında bir çox dövlətlərdə hökumətlər xarici müdaxilələrlə mübarizə metodu kimi ölkəni bir qalaya çevirirdilər, qəddar mərkəzləşmə, hakimiyyətə sözsüz itaət, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunan daxili və xarici siyasət özü də ifrat metodlarla həyata keçirilirdi. Bundan sonra ölkədə baş verən gərginlik siyasi ekstremizmə gətirib çıxarırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekstremizmi doğuran amillər müxtəlifdir. Bunlar sosial-iqtisadi amillər, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi, bəzi siyasi liderlərin ambisiyası, əhalinin əksər hissəsinin sosial problemlərinin həll olunmaması və bunun nəticəsində əhalinin əhval-ruhiyyəsinin pisləşməsi, fərdlərin öz sosial-siyasi hüquqlarının qorunmasına inamsızlığın yaranması, siyasi liderlərin öz siyasi fəaliyyətlərində eksterimal vasitələrdən istifadə etməsi və s. ilə bağlıdır [5].

Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, siyasi fikir tükənəndə də siyasi ekstremizm başlaya bilər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi ekstremizm (extremus-ən son hədd) ən son metodlara maraqlı, ifratçı kimi fəaliyyətlər hesab olunur.

Amma siyasi ekstremizmin daha sadə formaları da var. Siyasi ekstremizm digər növlər (iqtisadi, dini) kimi ifratçılıq və həyata keçirilmə formalarına görə ayrılır. Eyni zamanda qəbul etmək lazımdır ki, hər şeyin ifratı axmaq və mənasızdır. Ekstremizmdə isə bu həm də təhlükəlidir. Çünki ekstremizm maneə etmək üçün əlavə şans buraxmır. O səbəbdən də bir çox halda növbəti addım terrorizmlə bitir.

Terrorizm özü də ekstremizmdə ekstremizmdir. Yəni bu sahədə siyasi ekstremizm, terrorizm və ksenofobiya (ictimaiyyət arasında kütləvi şübhə meyllərinin artırılması, yadlara nifrətin aşılması) eyni anlamlar olmasalar da harda isə bir-birlərini tamamlayırlar.

Problem ondadır ki, cəmiyyət ekstremizmin müxtəlif təzahürlərinə passiv münasibət göstərir, dövlət isə hüquqi və siyasi reaksiyada çox hallarda gecikir. Əgər ekstremist hərəkətlərin fəaliyyəti dövlət və cəmiyyət tərəfindən əks təzyiqlə almırsa, bütün ictimai siyasi həyat eroziyaya uğramağa, konstitusiyon əsasları ləğv etməyə başlayır. Sonunda ekstremizmin səviyyəsi artır.

Təcrübə göstərir ki, ekstremizm, terrorizm, rüşvətxorluq, narkomaniya və başqa bu kimi xəstəliklərlə tək hakimiyyətin yuxarıdan fəaliyyəti ilə mübarizə aparmaq qədər də asan deyil. Cəmiyyətin dəstəyimütləq vacibdir [7].

Beləliklə, istiqamətinə görə ekstremizm ən təhlükəli formalarından biri olan siyasi ekstremizmə aşağıdakı kimi tərif verə bilərik:

Siyasi ekstremizm – siyasi ekstremizm mövcud siyasi sistemin dağıdılması, ölkədə radikal “sağ” və “sol” təmayüllü siyasi rejimin yaradılmasından ibarətdir [1].

Qısaca olaraq, siyasi ekstremizmə İtalya dövləti nümunəsində nəzər yetirsək görərik ki, İtalyan vətəndaş müharibəsi və İtaliyadakı nazi işğalı, yeni bir

demokratiyanın doğulmasından əvvəl kritik bir dövrdə meydana gəldi və ilk dəfə olaraq italyanlar siyasi mənsubiyyətlərini seçərək, siyasi şəxsiyyətləri müəyyən etmək şansı əldə etdilər. Biz kommunist partiyasının müharibədən sonrakı seçkilərdə səs qazanmasından da görə bilərik ki, nasist işğalı və vətəndaş müharibəsi, əsasən mərkəzçi və katolik partiyaların hesabına davam edirdi. Qeyd edək ki, bu təsir 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Xarici işğal və vətəndaş müharibəsi yeni doğulmuş İtalyan demokratiyasında siyasi ekstremizm və qütbləşmənin davamlı irsini ehtiva edirdi. Vətəndaş müharibəsi və şiddətli xarici işğalı siyasi ekstremizmə gətirib çıxarmışdır [5].

Ümumiyyətlə, Qərb ənənəsində siyasi ekstremizm anlayışı qeyri-demokratik aktorların araşdırılması ilə sıx bağlıdır. Konsepsiyanın dəyərli öhdəliyi, ifadə etdiyiməna və siyasi müzakirələrdə qeyri-adi polemik istifadənin olmaması çoxsaylı mübahisələrə səbəb olub.

Siyasi ekstremizm özündən başqa bütün fikirlərə qarşı dözümsüzlük, başqalarının həyatına, azadlığına və insan hüquqlarına hörmətsizlik göstərən siyasi məqsədlərə nail olmaq vasitələridir [4].

Siyasi ekstremizmin tərəfdarı olan insanlar məcburi siyasi ideologiyalara sahib olmağa meyillidirlər, çünki bu ideologiyalar daha mürəkkəb siyasi perspektivlərdən daha sadədir.

Daha çox mürəkkəb siyasi alternativlərdən (yəni, siyasi ekstremizmdən) daha sadə bir seçim etmək tendensiyası siyasi baxımdan - Sol, Sağ və Mərkəz boyunca hər hansı bir nöqtədə görünə bilər.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, siyasi ekstremistlər inancları başlıca sosial dəyərlərdən və ideoloji çərçivədən kənara çıxan insanlardır. ABŞ-da, tipik siyasi ekstremist hirs, qorxu və nifrət - əsasən hökumətə və müxtəlif irqlərə, etniklərə və millətlərə qarşı yönəldilir.

Siyasi ekstremistlər demokratiya və insan haqlarının əsas prinsiplərinə qarşı çıxırlar. Əsasən, Sağçı ekstremistlər və sol qanad ekstremistləri var. Bəzi siyasi

ekstremistlər, şiddət də daxil olmaqla, ideoloji cəhətdən idarə olunan cinayətkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olurlar.

1999-cu ildə ABŞ-da İstintaqın Federal Bürosunun hesabatında deyilir: “Son 30 ildə ABŞ-da baş verən ölümcül terror hücumlarının əksəriyyəti deyil, hamısı - yerli ekstremistlər tərəfindən törədilmişdir” [8].

Siyasi ekstremizm eyni zamanda siyasi sistemin yerini dəyişdirməyi və ya əsaslı şəkildə dəyişdirməyi hədəfləyən məqsədəuyğun bir dağıdıcı siyasi fəaliyyətdir [6].

Biz siyasi ekstremizmin nə olduğunu Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında da görə bilərik, belə ki: Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası quruluşunun və ya ərazi bütövlüyünün parçalanmasına, yaxud hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsinə yönələn hərəkətlərin törədilməsi; qanunsuz silahlı birləşmələrin və ya qrupların yaradılması, həmin birləşmə və ya qruplarda iştirak edilməsi; terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və s. kimi hallar siyasi ekstremizmin əlamətləridir [9].

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMİ) sədri, şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin sözləri ilə desək, siyasi ekstremizm və ya dini-siyasi ekstremizm Qafqaz xalqları üçün təhlükə mənbəyidir [10].

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində baş vermiş siyasi ekstremizm hallarını da qeyd etmək lazımdır. 1980-ci ilin sonlarında SSRİ və dünyada, keçmiş sosializm sistemində yaşanan proseslər bir çox digər xalqlar kimi Azərbaycan xalqının da çoxəsrlik müstəqil dövlətçilik ideyalarının reallığa çevrilməsi üçün tarixi şans yaratdı. Lakin belə əlverişli tarixi şəraitdə Azərbaycan bir çox obyektiv və subyektiv çətinliklərlə üzləşdi, həm daxili, həm də xarici aləmdən qaynaqlanan problemlər yaşadı, xalqın müstəqillik əzmi və iradəsi ciddi sınağa çəkildi. Həmin dövrdə bir yandan ermənilərin Dağlıq Qarabağa ərazi iddiaları ilə çıxış etməsi və işğalçı rejimin SSRİ rəhbərliyi tərəfdən dəstəklənməsi, digər tərəfdən respublikaya rəhbərliyinin səriştəsiz və məsuliyyətsiz siyasəti, milli

maraqlara zidd mövqeyi, vətəndaş birliyi və effektiv dövlət idarəçiliyi yarada bilməməsi ölkəni ciddi daxili böhrana düşürmüşdü.

Bəhs olunan dövrdə müxtəlif ictimai-siyasi qüvvələrin hakimiyyət uğurunda ölüm-dirim mübarizəsi aparması və öz məqsədlərinə çatmaq üçün silahlı qarşıdurmalar, vətəndaş müharibəsi törətməsi – bir sözlə siyasi ekstremizm Azərbaycanı ciddi təhlükə ilə üz-üzə qoymuşdu. Ölkə əhalisi yaranmış ağır və mürəkkəb vəziyyətdən çıxış yolunu yalnız müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevi ali hakimiyyətə dəvət etməkdə görürdü və bu istiqamətdə müxtəlif təşəbbüslərlə çıxış edirdi. Lakin respublika rəhbərliyi bu müdrik Liderin hakimiyyətə gedən yolunu bağlamaq üçün əvvəlcədən düşünülmüş bir çox tədbirlər görmüşdü. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının prezident seçkiləri haqqında” Qanununa son beş il ərzində respublikada yaşamayan və yaşı 65-dən yuxarı olan şəxslərin namizəd verilməsini qadağan edən maddə əlavə etmişdi. Əslində bu, qanun yalnız Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlməsinin qarşısını almaq üçün məqsədli şəkildə atılan addım idi. Buna etiraz əlaməti olaraq 1992-ci il aprelin 25-30-da Bakıda Ali Sovetinin binası qarşısında keçirilən kütləvi xalq mitinqlərində çıxış edənlər Heydər Əliyevin respublika prezidentliyinə namizədliyinin irəli sürülməsini məhdudlaşdıran maddənin qanundan çıxarılmasını, Milli Liderə qarşı təzyiq və təqiblərin dayandırılmasını, Ali Sovetin sessiyasının çağırılmasını və təcili tədbirlərin görülməsini tələb edirdilər. Analoji mitinq 1992-ci il mayın 5-də Naxçıvan MR, sonrakı aylarda Azərbaycanın digər bölgələrində də keçirildi. 1992-ci il mayın 18-də Ali Sovetin növbədənənar sessiyasında parlamentin yeni sədrini seçmək məsələsinin müzakirəsi zamanı bir qrup deputat tərəfindən Heydər Əliyevin namizədliyi irəli sürüldü. Lakin Cəbhə-Müsavat qüvvələrini və keçmiş kommunist nomenklaturasını təmsil edən bir qrup şəxs bu təkliflərin həyata keçirilməsinə ciddi-cəhdlə mane oldu. Çünki onlar Heydər Əliyevin xalq arasındakı yüksək nüfuzunu, zəngin idarəçilik təcrübəsini qısqançlıqla qarşılayır və hesab edirdilər ki, onun Azərbaycanın rəhbərliyinə gəlişi onların hakimiyyətə yolunu

bağlayacaq. Təəssüf ki, həmin dövrdə bu birliyin anti-Əliyev və anti-xalq mövqeyi parlamentdə üstünlük təşkil etdi [12].

Hər şeydən öncə bilmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin xarizmatik liderlik keyfiyyətləri və milli iradəsi, siyasi uzaqgörənliyi, idarəçilik istedadı və dövlətə rəhbərlik etmək bacarığı, qlobal düşüncə tərzini və s. keyfiyyətləri onun həyatının mühüm bir mərhələsini təşkil edən 1990-1993-cü illərdəki fəaliyyətində - Azərbaycanın müstəqilliyi və milli dövlətçiliyi uğrunda apardığı mübarizə dövründə daha qabarıq formada üzə çıxmışdır. Xüsusən, 1990-cı ilin əvvəllərində Azərbaycan xalqının ciddi və taleyüklü problemlər qarşısında dayandığı bir dövrdə Heydər Əliyev öz həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq milli mübarizə meydanına atılmış, misilsiz tarixi xidmətlər göstərmiş və Azərbaycanın müstəqilliyinin, milli dövlətçiliyinin, milli birliyinin qorunub saxlanılmasında, xalqın məhv olmaq təhlükəsindən xilas edilməsində qurtuluş missiyası həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyevin müstəqil və demokratik Azərbaycan uğrunda apardığı mübarizə, respublikanın ağır faciələrdən, siyasi ekstremizm hallarından, siyasi, sosial-iqtisadi və mənəvi-psixoloji böhrandan qurtuluşu naminə öz üzərinə götürdüyü missiyayı unutmamaq olmaz.

1993-cü ilin ortalarına doğru hakimiyyət böhranı getdikcə daha kəskin xarakter almışdı. Bu dövrdə hakimiyyətdə olan qüvvələr öz səriştəsiz əməlləri ilə Azərbaycanın müstəqilliyi üçün real təhlükə yaratdılar. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev bu mərhələni belə xarakterizə edirdi: “Azərbaycan böyük təhlükə qarşısında idi. Çünki Azərbaycanın müstəqil yaşamasının əleyhinə olan həm daxildəki qüvvələr güclü idi, həm də Azərbaycan kimi böyük coğrafi-strateji əhəmiyyətə, zəngin təbii sərvətlərə malik olan ölkənin tam müstəqil olması başqa ölkələrdə bəzi dairələri qane etmirdi. Ermənistanın Azərbaycana etdiyi təcavüz və bunun nəticəsində Azərbaycanın zəifləməsi, məğlubiyyətə uğraması, ikinci tərəfdən daxildə hakimiyyət çəkişməsi 1992-ci ilin iyun ayında hakimiyyətə gəlmiş qüvvələri bir ildən sonra hakimiyyətdən saldı...” [13].

Təəssüf ki, 1991-1993-cü illərdə bu istiqamətdə heç bir iş aparılmamışdı. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin keçdiyi yeni mərhələdə ölkənin iqtisadi, siyasi maraqları, təhlükəsizliyi, ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə bir araya sığmayan daxili və xarici siyasəti müstəqil dövlətçiliyə, onun sonrakı taleyinə ağır zərbələr vurdu. Azərbaycanda Ermənistanın təcavüzü ilə yanaşı, daxili ictimai sabitlik də pozulmuş, müxtəlif qanunsuz silahlı dəstələr yaradılmış, siyasi ekstremizm halları da çoxalmış və ölkənin daxilində qızğın hakimiyyət çəkişməsi başlanmışdı.

Bu dövrdə hökumətin daxili və xarici siyasətini xarakterizə edən əsas cəhət aydın, ardıcıl və prinsiplial bir kursun olmaması idi. Dövlət idarəçiliyi vahid bir konsepsiya və sistem əsasında deyil, məsul vəzifə sahiblərinin qrup maraqlarını ifadə edən təsadüfi bəyanatlar, əksər hallarda bir-birini inkar edən, ziddiyyətli və emosional çıxışlar üzərində qurulurdu. XX əsrdə xalqımızın gərgin əməyi ilə yaradılmış qüdrətli iqtisadi potensial amansızcasına dağıldı, milli sərvətlər talan edildi. İctimai-siyasi həyatda, iqtisadiyyatda hərc-mərclik, bir qarışıqlıq, “dövlət reketi” hökm sürürdü. Belə düşünülməmiş və səriştəsiz siyasət milli və vətəndaş qarşıdurmasının kəskinləşməsinə, hakimiyyətin ölkə daxilində öz nüfuzunu itirməsinə gətirib çıxardı. Beləliklə, 1991-1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər, hətta müstəqilliyimiz üçün təhlükə törədən bir çox təzahürlərin əmələ gəldiyi, siyasi ekstremizmin tüğyan etdiyi bir dövr kimi səciyyələndirilə bilər [14].

Doğurdan da xaricdən maddi dəstək almış və sabitliyin pozulmasına, vətəndaş cəmiyyətinin parçalanmasına yönəlmiş siyasi ekstremizm ciddi təhlükəyə çevrilə bilər.

Diqqət etsək görürük ki, Yaxın Şərqdə həyata keçirilən iyrənc ssenari yaxın illərdə Azərbaycan üçün də hazırlanmışdı. 2011-ci və 2012-ci illərdə bəzi xarici dairələr Azərbaycanda sabitliyi pozmaq, ölkəni xaos və hərc-mərclik, iqtisadi tənəzzül və siyasi ekstremizm girdabına, mənəvi-əxlaqi və intellektual böhrana

sürükləmək üçün əllərindən gələni etdilər. “Beşinci kolon”un Azərbaycana girməsi və vəziyyətin gərginləşməsinə səbəb olması məqsədilə böyük məbləğdə pullar, on milyonlarla dollar sərf olundu.

Həmin ekstremist qüvvələrə xarici qüvvələr tərəfindən vəziyyətin gərginləşdirilməsi, xaricdəki müəyyən dairələrə xidmət edən şəxslərin hakimiyyətə gətirilməsi, Azərbaycanın nəzarət altına salınması, ölkəmizin özünüidarə qaydalarını, daxili və xarici siyasətdə hansı prioritetlərin seçilməsinin diktə oluna biləcəyi “oyuncağa” çevrilməsi tapşırığı verilmişdi [11].

Bibliografiya

1. Dövlət İdarəçiliyi Nəzəriyyə və təcrübə, №1 (57) 2017
2. Залужный А.Г. Экстремизм, Сущность и способы противодействия // Современное право. – 2002. №12
3. Молодой ученый. 2014, № 5, с. 435
4. Cf. “What is political extremism”: <http://www.voluntaryist.com/articles/027a.php>
5. Nicola Fontana, Tommaso Nannicini, Guido Tabellini. Historical Roots of Political Extremism: The Effects of Nazi Occupation of Italy, 2017.
6. Sam Jackson Political Extremism: A Non-Normative, Comparative Definition [file:///C:/Users/Acer/Downloads/Political_Extremism_A_Non-normative_Comp%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/Political_Extremism_A_Non-normative_Comp%20(1).pdf)
7. <https://az.wikipedia.org/wiki/Ekstremizm>
8. <https://www.thoughtco.com/what-is-a-political-extremist-1857297>
9. <http://www.dtx.gov.az/pdf/qanunlar/5.pdf>
10. <https://www.timeturk.com/milletvekillerine-taninan-dis-implanti-hakkinin-artirilmesi-tartismalari/haber-858436>
11. <http://newtimes.az/az/experts/3813>
12. <http://az.strategiya.az/old/?m=xeber&id=14478>
13. http://fhn.gov.az/newspaper/?type=view_news&news_id=2454
14. http://republic.preslib.az/az_e1-11.html